

Valsts sociālās apdrošināšanas sistēma

Ievads

1. Problēmas izklāsts
2. Valsts sociālās apdrošināšanas sistēmas finansēšana
3. Valsts pensiju sistēma
4. Valsts sociālās apdrošināšanas pabalsti
5. Atlīdzības sakarā ar nelaimes gadījumu darbā un arodslimību
6. Priekšlikumi problēmas risināšanai

Ievads

Latvijā jau kopš 1996.gada ir veikta nozīmīga sociālās apdrošināšanas sistēmas reforma, t.i., ir ieviesta jauna, uz sociālās apdrošināšanas iemaksām (turpmāk – sociālās iemaksas) balstīta sistēma, kas darbojas pēc solidaritātes principa un garantē aizsardzību visu tradicionālo sociālo risku gadījumā. Reformas ietvaros Latvijā ir ieviesta un šobrīd darbojas trīs līmeņu pensiju sistēma.

1. Problēmas izklāsts

Samazinās ieņēmumi speciālajā budžetā

Šobrīd Latvijā esošās ekonomiskās krīzes rezultātā samazinās strādājošo skaits un darba ienākumi, kā rezultātā samazinās ieņēmumi valsts sociālās apdrošināšanas speciālajā budžetā (turpmāk – speciālais budžets). Turklāt izdevumus speciālajā budžetā ietekmē arī iepriekšējo gadu straujais algu pieaugums, kā rezultātā pieauga pensiju un pabalstu apmēri, un atsevišķu pakalpojumu saņēmēju skaits, jaunu pakalpojumu ieviešana esošās sociālo iemaksu likmes ietvaros un augstais bezdarba līmenis.

Izjaukts sociālās apdrošināšanas budžeta līdzsvars

Positīva budžeta bilance bija pamats politisku lēmumu pieņemšanai par papildus izdevumu finansējumu esošās sociālās apdrošināšanas iemaksu likmes ietvaros – piemaksas pie vecuma (no 2006.gada) un invaliditātes pensijām (no 2009.gada), vecāku pabalsts (no 2008.gada) un papildus četras darbnespējas dienas (no 2009.gada), tādejādi izjaucot speciālā budžeta līdzsvaru un apdraudot tā ilgtspēju.

Nelabvēlīga demogrāfiskā prognoze

Iedzīvotāju novecošanās rezultātā, pieaugot demogrāfiskai noslodzei ar pensijas vecuma iedzīvotājiem, pieaugs sociāli aizsargājamās sabiedrības daļa, kuras nodrošināšanai nākotnē būs nepieciešami arvien lielāki līdzekļi.

Visu iepriekš minēto faktoru rezultātā valsts sociālās apdrošināšanas sistēmas finansiālā stabilitāte un ilgtspēja ir nopietni apdraudēta.

Pašreizējās situācijas speciālajā budžetā izvērtējums (2009.gada speciālā budžeta deficīts 213 milj. latu apmērā, 2010.gadam plānotais deficīts 354,6 milj. latu apmērā) un prognozes turpmākajiem gadiem (plānotais deficīts 2011.gadā – 396,2 milj. latu, 2012.gadā – 432,7 milj. latu) skaidri norāda, ka speciālā budžeta uzkrājums strauji samazinās, bet situācijas uzlabošanās tuvākajos gados speciālajā budžetā nav gaidāma. Arī ilgtermiņa prognozes norāda uz situācijas nopietnību.

2. Sociālās apdrošināšanas sistēmas finansēšana

1991.gadā pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas valdībai bija jāsāk domāt par jaunas politiski ekonomiskās sistēmas veidošanu. Pāreja uz tirgus ekonomikas principiem izmainīja iedzīvotāju un valsts attiecības, palielinot cilvēka lomu sevis un savas ģimenes sociālajā aizsardzībā. 1990.-1991.gadā tika reformēta sociālās drošības sistēma Latvijā, ieviešot finansiāli neatkarīgu no bijušās PSRS pensiju sistēmu, nosakot sociālo nodokli, ieviešot sociālās palīdzības pabalstus, bezdarba pabalstus, kā arī nodibinot vispārējos ģimenes pabalstus. Reformu pirmo gadu laikā tika piedzīvots straujš IKP samazinājums - 1993.gadā IKP samazinājās apmēram par 50% salīdzinājumā ar 1990.gadu. Tā kā ekonomiskā situācija Latvijā turpināja pasliktināties, kļuva skaidrs, ka daudzas jau iepriekš minēto likumu normas ieviest nebūs iespējams un ir jāmeklē efektīvāks risinājums - jāmaina sociālās politikas pamatprincipi, administratīvās metodes un jāmeklē sadarbības iespējas ar ārējiem partneriem.

Tādējādi svarīgākie politiskie lēmumi, kas noteica reformas virzienu valsts sociālajā politikā tika pieņemti 1995.-96.gados. Īstenojot sociālās apdrošināšanas reformu, sociālā apdrošināšana tika noteikta kā obligāta visiem strādājošiem, sākot no 15 gadu vecuma, un tā tiek īstenota, no darba algas maksājot sociālās iemaksas, kur daļu maksājumu veic darba devējs, bet daļu – darba ņēmējs.

Sociālā apdrošināšana atbilstoši veiktajām sociālajām iemaksām garantē ienākumu aizvietošanu – iestājoties pensijas vecumam, iegūstot invaliditāti, zaudējot apgādnieku, slimības gadījumā, pirmsdzemdību un pēcdzemdību periodā, zaudējot darbu, kā arī ciešot darba negadījumā vai saslimstot ar arodslimību. Tā kā sociālās apdrošināšanas pensijas un pabalsti ir tieši atkarīgi no ienākumiem, no kuriem aprēķinātas sociālās iemaksas, netieši tiek radīta ieinteresētība visu ienākumu uzrādīšanā, regulārā sociālo iemaksu veikšanā, kā arī ilgākai palikšanai darba tirgū. Tā kā visi sociālo iemaksu maksājumi (arī daba ņēmēja daļa) veicami ar darba devēja starpniecību, lai aizsargātu darba ņēmējus, ja darba devējs nav izpildījis savu pienākumu un nav veicis sociālās iemaksas, saskaņā ar likumu „Par valsts sociālo apdrošināšanu” ir noteikts, ka personas ir sociāli apdrošinātas, sākot ar dienu, kad tās ieguvušas darba ņēmēja statusu, neatkarīgi no tā, vai faktiski ir veiktas sociālās iemaksas, t.i., sociālās apdrošināšanas pakalpojumi tiek piešķirti arī tajā gadījumā, ja darba devējs nav nomaksājis sociālās iemaksas (Valsts ieņēmumu dienesta (VID) kā nodokļu administrācijas pienākums ir veikt šo parādu piedziņu).

Sociālās apdrošināšanas sistēmas darbības princips ir pašfinansēšanās – pašreizējās izmaksas pensiju un pabalstu saņēmējiem tiek segtas no šobrīd strādājošo veiktajām sociālajām iemaksām, t.i., speciālā budžeta ieņēmumiem.

Jau 1995.gadā speciālajam budžetam bija līdzekļu pārpalikums un 1997.gada beigās uzkrātā speciālā budžeta rezerve sasniedza 28 milj. latu. 1998.gadā veiktie grozījumi likumā „Par valsts pensijām” (kas nodrošināja vidējās pensijas pieaugumu) un vienlaikus Krievijas krīzes radītās sekas Latvijas tautsaimniecībā atstāja būtisku ietekmi uz speciālo budžetu. 1998.gadā un turpmāk speciālā budžeta ieņēmumi un uzkrātā rezerve bija nepietiekama izdevumu segšanai. Laika periodā no 1998.-2001.gadam speciālais budžets bija ar kārtējā gada deficītu, un, lai nodrošinātu sociālās apdrošināšanas pakalpojumu izmaksu normatīvajos aktos paredzētajā apmērā un termiņos, 1999.-2002.gadā tika veikts aizņēmums no valsts pamatbudžeta. Kopumā speciālā budžeta aizņēmums no valsts pamatbudžeta uz 2003.gada 1.janvāri bija 82 milj. latu.

Paaugstinoties valsts ekonomiskās izaugsmes tempiem, kuru izaugsmi veicināja arī iestāšanās ES un investīciju ieplūdums valstī, palielinoties iedzīvotāju līdzdalībai reģistrētajā darba tirgū, kā arī pieaugot darbaspējīgā vecuma iedzīvotāju skaitam, jo darba tirgū ienāca 80-tajos gados dzimušie, kad bija labvēlīga demogrāfiskā situācija, no 2002.gada speciālajā budžetā pamazām veidojās pārpalikums un 2008.gada beigās tas sasniedza 951,1 milj. latu.

Pozitīva speciālā budžeta bilance bija pamats arī lēmumu pieņemšanai par papildus izdevumu finansējumu esošās sociālo iemaksu likmes ietvaros – piemaksas pie vecuma (no 2006.gada) un invaliditātes pensijām (no 2007.gada), vecāku pabalsts (no 2008.gada) un papildus četras darbnespējas dienas (no 2009.gada), tādejādi izjaucot speciālā budžeta līdzsvaru un apdraudot tā ilgtspēju. Piemēram, pēc Labklājības ministrijas 2007.gada sākumā veiktajiem aprēķiniem, izmaksājot vecāku pabalstus sociāli apdrošinātām personām no speciālā budžeta, sociālo iemaksu likme būtu bijusi jāpaaugstina par 1,3%. Turklāt, neraugoties uz speciālā budžeta izdevumu palielināšanos dažādu pieņemto lēmumu dēļ, sociālo iemaksu likme kopš sistēmas darbības sākuma ir tikusi samazināta no 37,09% 1998.gadā līdz 33,09% ar 2003.gadu, samazinot darba devējiem noteikto likmi par četriem procentiem un saglabājot darba ņēmēja likmi 9% apmērā.

2009.gadā strauji pasliktinoties valsts ekonomiskai situācijai, pieaugot bezdarbam un samazinoties iedzīvotāju darba ienākumiem, samazinājās arī ieņēmumi speciālajā budžetā, kā rezultātā 2009.gada ieņēmumi nesedza budžeta izdevumus un tika sākta izmantot iepriekšējos gados uzkrātā finanšu rezerve. Ekonomiskajai krīzei turpinoties, speciālā budžeta uzkrātā finanšu rezerve uz 2010.gada 1.janvāri bija samazinājusies līdz 737,75 milj. latu, uz 2010.gada 30.aprīli (pēc Valsts kases operatīvās informācijas) – 523,92 milj. latu, bet 2010.gada beigās ir plānots tās samazinājums līdz 383,11 milj. latu. Negatīva speciālā budžeta bilance ir prognozējama arī turpmākajos gados, līdz ar to pilnībā izmantojot iepriekšējo gadu finanšu uzkrājumu.

3. Valsts pensiju sistēma

Latvijā darbojas trīs līmeņu pensiju sistēma.

Pensiju sistēmas 1.līmenis jeb paaudžu solidaritātes shēma

Pensiju sistēmas 1.līmenis aptver pensionārus, kuriem pensija piešķirta līdz 1996.gadam un pensionārus, kuriem pensija aprēķināta saskaņā ar jauno likumu „Par valsts pensijām” (spēkā no 1996.gada 1.janvāra), t.i., balstoties uz personificētājā uzskaitē reģistrētajām sociālajām iemaksām, kuras veiktas, sākot ar 1996.gada 1. janvāri. Latvijā ir noteikts garš pārejas periods, kas beigsies, pensijā dodoties paaudzei, kas savu pensijas kapitālu sāka uzkrāt tikai pēc jaunajiem noteikumiem, t.i., no 1996.gada 1.janvāra.

Sociālajai apdrošināšanai pakļautās personas (darba ņēmēji, pašnodarbinātie u.c.), veicot sociālās iemaksas, nodrošina pensiju izmaksu pašreizējiem pensionāriem, vienlaikus krājot pensijas kapitālu savai pensijai.

Sociālo iemaksu likme pensiju sistēmas 1.līmeņa vecuma pensijai personām, kuras nav pensiju sistēmas 2.līmeņa dalībnieki: 20%.

Sociālo iemaksu likme pensiju sistēmas 1.līmeņa vecuma pensijai personām, kuras ir pensiju sistēmas 2.līmeņa dalībnieki: 18% - 2010.gadā, 16% - 2011.gadā, 14% - 2012.gadā un visos turpmākajos gados.

Pensiju likumi, kas bija spēkā **pirms pensiju reformas**, bija dāsni, bet finansiāli nepamatoti. Vēl astoņdesmito gadu beigās pensijas tika aprēķinātas, ņemot vērā pēdējās algas apmēru vai arī piecu labāko gadu algu pēdējo desmit gadu laikā, neskatoties uz to, ka minimālajam darba stāžam bija jābūt tikai 20 gadi sievietēm un 25 gadi vīriešiem. Arī pensijas vecums bija ļoti zems – 55 gadi sievietēm un 60 gadi vīriešiem, bet, pastāvot atvieglojumiem, daudzi pensijā varēja aiziet ievērojami agrāk. 1990.gadā pieņemtais likums “Par valsts pensijām” arī paredzēja daudzējādā ziņā līdzīgus pensiju piešķiršanas nosacījumus. Tādējādi, faktiski netika atspoguļots personas darba mūža ieguldījums, jo pensijas apmērs bija atkarīgs no darba samaksas izvēlētajos gados. Tāpat arī pensiju pagaidu aprēķināšanas kārtība, kas bija spēkā 1993.-1995.gados, paredzēja, ka visām personām, neatkarīgi no darba mūža ieguldījuma, pensija tika aprēķināta, ņemot vērā tautsaimniecībā

nodarbināto vidējo algu, pie kam joprojām nosakot ļoti zemu pensijas vecumu un pensiju indeksāciju ar simtprocentīgu algu indeksu. Izvērtējot, cik lielā mērā vecā pensiju sistēma atspoguļoja darba mūža ieguldījumu, jāatzīst, ka pensijas līdz 1993.gadam tika piešķirtas, faktiski, ar uzviņu (ņemot vērā algas ziņā labākos gadus), bet 1993.gadā pieņemtā pensiju pagaidu aprēķināšanas kārtība zināmā mērā šīs priekšrocības izlīdzināja, pazeminot lielākās pensijas, t.i., pieņemot, ka visi pensionāri saņēmuši algu vidējās algas valstī apmērā. Tomēr arī šāda kārtība neatspoguļoja personas darba mūža ieguldījumu.

Uz citādiem principiem bija veidots jaunais likums „Par valsts pensijām”. Taču arī saskaņā ar šo likumu personas darba mūža ieguldījums pilnībā atspoguļojumu gūs, kad viss darba mūžs būs balstīts uz sociālajām iemaksām. Izstrādājot likumu „Par valsts pensijām”, tika izvērtēta iespēja pārskatīt agrāk piešķirtās pensijas saskaņā ar jaunajā pensiju likumā ietvertajām tiesību normām. Bet, ņemot vērā, ka vairumā gadījumu pensijas nevis paaugstinātos, bet tieši otrādi samazinātos, **agrāk piešķirtās pensijas saskaņā ar jaunajā pensiju likumā ietvertu pensiju aprēķināšanas kārtību pārskatītas netika**. Līdz ar to personām, kurām pensija piešķirta pirms 1996.gada, kad objektīvi nepastāvēja sociālā apdrošināšana 1996.gada izpratnē, t.i., kad tika ieviesta individualizētā sociālo iemaksu uzskaitē, ir piemērots līdzvērtīgs un viņu tiesību nepasliktinošs mehānisms.

Jau pensiju reformas sākumā bija plānota **pārejas shēma jeb pensiju sistēmas 4.līmenis**, kur piemaksu pie pensijām veidā valstij ir jāuzņemas saistības pret pārejas laika paaudzi, t.i., tiem pensionāriem, kuriem lielākais darba mūžs bija pavadīts pirms 1996.gada¹. Nosacīti 4.līmenis tika ieviests tikai 2006.gadā un no speciālā budžeta līdzekļiem. Tādējādi, kā novērtējums pensionāru darba gadiem (apdrošināšanas stāžam līdz 1995.gada 31.decembrim) un, lai uzlabotu pensionāru ar lielu apdrošināšanas stāžu un nelielām pensijām materiālo nodrošinājumu, ar 2006.gada 1.janvāri tika noteikta piemaksa pie vecuma pensijas par katru apdrošināšanas (darba) stāža gadu, kas uzkrāts līdz 1995.gada 31.decembrim Latvijā dzīvojošiem vecuma pensijas saņēmējiem, kuru kopējais apdrošināšanas stāžs nebija mazāks par 30 gadiem un kuriem piešķirtās (pārreķinātās) pensijas apmērs nepārsniedza 105 Ls. Par vienu gadu piemaksa pie vecuma pensijas bija 19 santīmi. Līdz 2007.-2009.gada laikā tika paplašināts personu loks, kuriem ir tiesības uz piemaksu, kā arī paaugstināts tās apmērs. Ar 2009.gada 1.janvāri šī piemaksa tika noteikta pie visām vecuma un invaliditātes pensijām, un tās apmērs ir 70 santīmi par katru līdz 1996.gadam nostrādāto gadu, savukārt no 2010.gada 1.janvāra piemaksas tiek maksātas arī citās ES valstīs dzīvojošiem pensionāriem.

Vecuma pensijas, kuras **piešķirtas saskaņā ar likumu „Par valsts pensijām”** tiek aprēķinātas pēc formulas:

$$P = K/G,$$

bet pārejas periodā:

$$P = (K_s + K)/G, \text{ kur}$$

P - gada pensija,

---

¹ 4.līmenis – pārejas shēma. Pārejas periodā, kas varētu turpināties 50 un vairāk gadu, tiek izveidots pārejas līmenis, kas nodrošina ar pensiju piemaksām tos, kuri jau ir pensijas vecumā, kā arī pirmspensijas vecuma strādājošos, kuri nevar pilnībā piedalīties obligātajā otrā līmeņa shēmā un tā vietā saņem papildus piemaksu pie pensijas. Lai pārejas laika paaudzei, t.i., jau pensijas un pirmspensijas vecumā esošajiem, garantētu normālu, kaut arī ierobežotu ienākumu līmeni, tiek izmantoti dažādi papildus ienākumu avoti – līdzekļi no privatizācijas, pagaidu finansu palīdzība, ārvalstu kredīti, valsts iekšējie aizņēmumi, valsts budžeta dotācijas u.c., ja līdzekļu daudzums izrādās nepietiekams (Pensiju reformas koncepcija, kas 1995.gadā tika apstiprināta Saeimā).

K - apdrošinātās personas uzkrātais pensijas kapitāls (personas personīgajā kontā reģistrētā sociālo iemaksu summa, ņemot vērā ikgadējo kapitāla pieaugumu),

G - laika posms (gados), par kuru no pensijas piešķiršanas gada tiek plānota vecuma pensijas izmaksa,

Ks - pensijas sākuma kapitāls.

Pensijas sākuma kapitālu aprēķina pēc formulas:

$$Ks = Vi \times As \times 0.2, \text{ kur}$$

As - personas apdrošināšanas stāžs līdz 1995.gadam (ieskaitot);

Vi - personas vidējā apdrošināšanas iemaksu alga no 1996. līdz 1999.gadam.

Izvēloties pensijas sākuma kapitāla aprēķina formulu, tika izvērtēti vairāki varianti. Sākuma kapitāla īpatsvars kopējā pensiju kapitālā reformas sākuma gados ir ļoti liels. Tādēļ, lai stimulētu nodokļu nomaksāšanu un veicinātu faktiskā pensijas vecuma paaugstināšanos, tas tika piesaistīts veiktajām sociālajām iemaksām jau no reformas pirmā gada. Personai, kurai apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 30 gadiem un kurai vidējā apdrošināšanas iemaksu alga (turpmāk – iemaksu alga) ir zemāka par vidējo iemaksu algu valstī laika periodā no 1996.gada 1.janvāra līdz 1999.gada 31.decembrim, aprēķinot vecuma pensiju, vērā ņem vidējo iemaksu algu valstī.

Pensiju sistēmas ideoloģija ir vērsta uz to, lai ieinteresētu darbaspējīgā vecuma iedzīvotājus pilnībā iesaistīties valsts sociālajā apdrošināšanā (strādāt algotu darbu un maksāt sociālās iemaksas) un pēc iespējas ilgāk turpināt darbu, atliekot pensionēšanos uz vēlāku laiku. Vecuma pensijas apmērs paaudžu solidaritātes shēmā ir atkarīgs ne tikai no uzkrātā pensijas kapitāla, bet arī no pensionēšanās vecuma un prognozētā mūža ilguma pēc aiziešanas pensijā.

Kvalifikācijas periods tiesību noteikšanai uz valsts vecuma pensiju nav liels – tie ir 10 gadi. Taču normatīvajos aktos ietvertās tiesību normas rada ieinteresētību lielāka apdrošināšanas stāža uzkrāšanai - jo lielāks būs apdrošināšanas stāža ilgums, kura laikā veiktas sociālās iemaksas, jo lielāka būs arī pensija. Arī zināmi atvieglojumi vecuma pensijas apmēra noteikšanā ir atkarīgi no apdrošināšanas stāža ilguma.

Latvijā **pensionēšanās vecums** ir vienāds gan sievietēm, gan vīriešiem - 62 gadi, un līdz 2011.gada 31.decembrim personām, kuru apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 30 gadiem ir iespēja pensionēties priekšlaicīgi 2 gadus pirms pensionēšanās vecuma, t.i., 60 gadu vecumā. Pārejas periodā ir noteikti atvieglojumi dažām personu kategorijām pensionēties vairākus gadus pirms noteiktā pensionēšanās vecuma, pieprasot vecuma pensijas piešķiršanu pēc atvieglotiem noteikumiem:

- Černobiļas atomelektrostacijas avārijas seku likvidēšanas dalībniekiem;
- politiski represētajām personām, kuru apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 30 gadiem;
- par darbu sevišķi kaitīgos un sevišķi smagos darba apstākļos vai kaitīgos un smagos darba apstākļos;
- invalīdiem uz mūžu ar apdrošināšanas stāžu ne mazāku: vīriešiem - par 25 gadiem, sievietēm - par 20 gadiem; sievietēm, kurām ir pieci vai vairāk bērni vai bērns invalīds kopš bērnības un kuras ir izaudzinājušas bērnus līdz 8 gadu vecumam, ar apdrošināšanas stāžu ne mazāku par 20 gadiem; liliputiem, punduriem un neredzīgiem ar apdrošināšanas stāžu ne mazāku: vīriešiem - par 20 gadiem, sievietēm - par 15 gadiem;
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 30 gadiem un kuras aprūpējušas līdz astoņu gadu vecuma sasniegšanai piecus vai vairāk bērnus vai bērnu invalīdu.

Saskaņā ar likumu „Par valsts pensijām” ir **garantēts minimālais vecuma pensijas apmērs**. Minimālā vecuma pensija tiek noteikta atkarībā no valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta (45 lati), tam piemērojot koeficientus atkarībā no apdrošināšanas stāža:

- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir līdz 20 gadiem – piemērojams koeficients 1,1 (49,50 lati);
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir no 21 gada līdz 30 gadiem – piemērojams koeficients 1,3 (58,50 lati);
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir no 31 gada līdz 40 gadiem – piemērojams koeficients 1,5 (67,50 lati);
- personām, kuru apdrošināšanas stāžs ir 41 gads un vairāk gadu – piemērojams koeficients 1,7 (76,50 lati).

Tām personām, kuru apdrošināšanas stāžs nav sasniedzis nepieciešamo kvalifikācijas periodu tiesību noteikšanai uz valsts vecuma pensiju (10 gadi), ir tiesības saņemt **valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu** (45 lati), sākot ar vecumu, kas par 5 gadiem pārsniedz likumdošanā noteikto pensionēšanās vecumu, t.i., 67 gadus.

Apgādnieka zaudējuma pensijas

Paaudžu solidaritātes shēmā (pievienojot arī uzkrāto fondēto pensijas kapitālu) tās dalībnieka nāves gadījumā viss pensijas kapitāls, kas reģistrēts līdz shēmas dalībnieka nāves dienai, tiek ņemts vērā, aprēķinot apgādnieka zaudējuma pensiju mirušā shēmas dalībnieka darba nespējīgiem ģimenes locekļiem.

Apgādnieka zaudējuma pensiju aprēķina, ņemot vērā mirušā apgādnieka iespējamo vecuma pensiju:

- vienam bērnam - 50% no pensijas;
- diviem bērniem - 75% no pensijas;
- trim un vairāk bērniem - 90% no pensijas.

Pensija katram bērnam nevar būt mazāka par 65% no valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēra (29,25 lati). Savukārt kopējais apgādnieka zaudējuma pensijas apmērs nedrīkst būt mazāks par valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmēru (45 lati, invalīdiem kopš bērnības - 75 lati).

Invaliditātes pensijas

Tiesības uz invaliditātes pensiju ir personai, kura nav sasniegusi vecuma pensijas piešķiršanai nepieciešamo vecumu, atzīta par invalīdu un apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 3 gadiem.

Invaliditātes iedalījumu un cēloni, kā arī invaliditātes iestāšanās laiku un ilgumu nosaka Veselības un darbības ekspertīzes ārstu komisija.

Invaliditātes pensiju izmaksā līdz vecuma pensijas piešķiršanai nepieciešamā vecuma sasniegšanai, t.i., personai sasniedzot pensionēšanās vecumu, invaliditātes pensijas vietā tiek piešķirta vecuma pensija. Vecuma pensijas apmērs nevar būt mazāks par iepriekš saņemto invaliditātes pensijas apmēru.

Pārejas periodā - tie invaliditātes pensijas saņēmēji, kuri pensionēšanās vecumu sasniedza pirms likuma „Par valsts pensijām” spēkā stāšanās (1996.gada 1.janvāris), varēja izvēlēties pāriet uz vecuma pensiju vai turpināt saņemt invaliditātes pensiju.

Invaliditātes pensijas apmērs ir atkarīgs no piešķirtās invaliditātes grupas (III grupai tas ir valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmērā), apdrošinātās personas vidējās iemaksu algas un individuālā apdrošināšanas stāža.

Invaliditātes pensiju aprēķina pēc formulas:

I grupas invalīdiem:

$$P = 0,45 \times Vi + (ASi / ASie) \times Vi \times 0,1$$

II grupas invalīdiem:

$$P = 0,45 \times Vi + (ASi / ASie) \times Vi \times 0,1, \text{ kur}$$

P – pensija;

Vi - apdrošinātās personas vidējā iemaksu alga par jebkuriem 36 mēnešiem pēc kārtas;

Asi – apdrošinātās personas individuālais apdrošināšanas stāžs;

Asie – maksimāli iespējamais apdrošināšanas stāžs.

Ja personai ir aprēķināta invaliditātes pensija, kas ir zemāka par noteikto minimālās invaliditātes pensijas apmēru, tai tiek piešķirta invaliditātes pensija valstī noteiktajā minimālajā apmērā.

Invaliditātes pensiju minimālie apmēri invalīdiem vispārējā gadījumā ir: I grupai – 72 (45 x 1,6) lati, II grupai - 63 lati (45 x 1,4), III grupai - 45 lati, savukārt invaliditātes pensiju minimālie apmēri invalīdiem kopš bērnības ir: I grupai – 120 (75 x 1,6) lati, II grupai – 105 (75 x 1,4) lati, III grupai - 75 lati.

Valsts pensiju indeksācija

Lai kompensētu pensionāru pirktspējas samazināšanos inflācijas dēļ un nodrošinātu pensiju reālo pieaugumu, pensijas (atkarībā no to lieluma) ir regulāri indeksētas. Līdz 2002.gadam pensijas indeksēja, ņemot vērā patēriņa cenu indeksu. No 2002.gada pensiju indeksācija bija veikta, ņemot vērā patēriņa cenu indeksu un daļu no iemaksu algas reālā pieauguma valstī (kārtējā un iepriekšējā gada iemaksu algu summu attiecība). Straujāk tika indeksētas tieši apmēra ziņā nelielās pensijas, bet pensijas, kuru apmērs pārsniedz pieckāršu valsts sociālā nodrošinājuma pabalstu indeksācijai pakļautas netika.

2009.gadā un 2010.gadā pensiju indeksācija ir iesaldēta, bet, sākot ar 2011.gadu, visas pensijas tiek indeksētas vienreiz gadā ar patēriņa cenu indeksu.

Iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieturēšana no pensijas

Saskaņā ar likumu „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” iedzīvotāju ienākuma nodoklis jāmaksā arī no pensijas (neatkarīgi no pensijas izmaksas avota).

Personām, kurām pensija piešķirta līdz 1996.gada 1.janvārim, neapliekamais minimums ir šīs pensijas apmērā.

Personām, kurām pensija piešķirta vai pārrēķināta no 1996.gada 1.janvāra, neapliekamais minimums:

- no 1997.gada 1.janvāra līdz 2005.gada 31.decembrim – 1200 lati gadā jeb 100 lati mēnesī;
- no 2006.gada 1.janvāra līdz 2006.gada 30.septembrim - 1320 lati gadā jeb 110 lati mēnesī;
- no 2006.gada 1.oktobra - 1980 lati gadā jeb 165 lati mēnesī;
- no 2009.gada 1.janvāra - neapliekamais minimums attiecināts ne tikai uz pensiju, bet arī uz citiem ienākumiem, ja pensionārs ir strādājošais un viņa pensijas apmērs nesasniedz neapliekamo minimumu.

Iedzīvotāju ienākuma nodokļa maksātājiem paredzētie atvieglojumi par invaliditāti:

- I un II grupas invalīdiem no 2009.gada 1.janvāra – 1296 lati gadā jeb 108 lati mēnesī;
- III grupas – 1008 lati gadā jeb 84 lati mēnesī.

Iedzīvotāju ienākuma nodokļa paredzētie atvieglojumi politiski represētām personām no 2009.gada 1.janvāra – 1296 lati gadā jeb 108 lati mēnesī.

Pensiju sistēmas 2.līmenis jeb valsts fondēto pensiju shēma

Pensiju sistēmas 2.līmenis valstī darbojas kopš 2001.gada 1.jūlija. Dalība valsts fondēto pensiju shēmā ir ilgtermiņa ieguldījums, kā rezultātā pastāv iespēja uzkrāt lielāku pensijas kapitālu un līdz ar to nodrošināt augstāku ienākuma atvietošanas līmeni vecumdienās. Tā kā valsts fondēto pensiju shēma sāka darboties salīdzinoši nesen, pensiju plānu dalībnieki vēl nav paspējuši uzkrāt tādu papildpensijas kapitālu, kas būtu nozīmīga atalgojuma atvietošanas daļa. Tomēr, turpinot veikt sociālās iemaksas pensiju plānos ilgākā laika periodā, sagaidāms, ka šī daļa kļūs aizvien nozīmīgāka.

Obligātie dalībnieki shēmā - personas, kuras dzimušas pēc 1971.gada 1.jūlija. Brīvprātīgie dalībnieki shēmā - personas, kuras ir dzimušas laika periodā no 1951.gada 2.jūlija līdz 1971.gada 1.jūlijam (ieskaitot).

Pensionējoties ir izvēle: pieskaitīt savu pensiju sistēmas 2.līmenī uzkrāto kapitālu pensiju sistēmas 1.līmeņa kapitālam, vai par pensiju sistēmas 2.līmenī uzkrāto kapitālu iegādāties mūža pensijas polisi. Personas, kuras ņem dalību šajā shēmā, sāks pensionēties ar 2013.gadu.

Latvijā tiek piedāvāti pensiju plāni bez garantētām ienesīguma likmēm. Visus ar pensiju plāna ieguldījumiem saistītos riskus uzņemas paši pensiju plāna dalībnieki. Ja cilvēks nav apmierināts ar izvēlēto ieguldījumu plāna darbības rezultātiem, viņam ir tiesības to mainīt. Iespēja dalībniekiem pašiem izvēlēties līdzekļu pārvaldītāju un ieguldījumu plānu veicina dalībnieku aktīvu līdzdalību savas pensijas veidošanā. Pensiju sistēmas 2.līmeņa shēmas dalībnieks reizi gadā var mainīt līdzekļu pārvaldītāju un divas reizes gadā ieguldījumu plānu viena pārvaldītāja robežās.

Šobrīd Latvijā pensiju sistēmas 2.līmeņa līdzekļus pārvalda 10 privātie līdzekļu pārvaldītāji, kuri shēmas dalībniekiem piedāvā 27 ieguldījumu plānus ar dažādu peļņas un riska pakāpi.

Pensiju sistēmas 3.līmenis jeb privātā brīvprātīgā pensiju shēma

Pensiju sistēmas 3.līmenis paredz ikviena cilvēka brīvprātīgu izvēli veidot papildu uzkrājumus savai pensijai, veicot iemaksas privātajos pensiju fondos. Privātais pensiju fonds ir licencēta finanšu sabiedrība, kas pieņem pašu privātpersonu un viņu labā iemaksātos līdzekļus un organizē to apsaimniekošanu, lai nodrošinātu šīm personām naudas uzkrājumus vecumdienām.

Privātā pensiju fonda galvenais uzdevums ir nodrošināt uzkrāto pensiju izmaksu pensionētajiem strādājošajiem, kuri ir veikuši regulāras iemaksas pensiju fondā. Latvijā darbojas divu veidu privātie pensiju fondi - slēgtie un atklātie:

- par slēgtā pensiju fonda dalībnieku var kļūt to uzņēmumu vai organizāciju darbinieki, kas to dibinājuši;
- par atklātā pensiju fonda dalībnieku var kļūt ikviena fiziskā persona tieši vai ar darba devēja starpniecību, atklātos pensiju fondus drīkst dibināt bankas un apdrošināšanas sabiedrības.

Privāto pensiju shēmas ietvaros 2009.gada 30.septembrī Latvijā darbojās 6 privātie pensiju fondi - 5 atklātie un 1 slēgtais, piedāvājot 19 pensiju plānus.

Ņemot vērā, ka sabiedrības pirkspēja ir salīdzinoši zema, iedzīvotāji izvēlas savus ienākumus tērēt īstermiņa ikdienas vajadzībām, nevis ieguldīt ilgtermiņa uzkrājumos, veidojot papildpensijas kapitālu.

4. Valsts sociālās apdrošināšanas pabalsti

Bezdarbnieka pabalsts

Bezdarbnieka pabalstu var saņemt:

- ja cilvēks ir reģistrējies Nodarbinātības valsts aģentūrā un ieguvis bezdarbnieka statusu;
- ja personas sociālās apdrošināšanas (darba) stāžs nav mazāks par vienu gadu un pirms bezdarbnieka statusa piešķiršanas sociālās iemaksas bija veiktas vai bija jāveic ne mazāk kā 9 mēnešus pēdējo 12 mēnešu periodā pirms bezdarbnieka statusa piešķiršanas dienas.

Atbilstoši šiem nosacījumiem tiesības uz bezdarbnieka pabalstu ir darba ņēmējiem un personām, par kurām sociālās iemaksas bezdarba gadījumam ir veikusi valsts (piemēram, mātei vai citai personai (tēvs, aizbildnis), kurš kopis bērnu līdz pusotra gada vecumam un saņēmis vecāku pabalstu vai bērna kopšanas pabalstu; personai, kura saņēmusi slimības pabalstu u.c.).

Tiesības uz bezdarbnieka pabalstu ir arī personām, kuras pēc invaliditātes atguvušas darbspējas vai kopušas bērnu invalīdu līdz 16 gadu vecumam. Šādā gadījumā bezdarbnieka pabalstu piešķir neatkarīgi no sociālo iemaksu veikšanas ilguma pēdējo 12 mēnešu periodā pirms bezdarbnieka statusa piešķiršanas dienas.

Bezdarbnieka pabalstu izmaksā ne ilgāk kā deviņus mēnešus gada laikā pēc tā piešķiršanas. Bezdarbnieka pabalsta apmērs ir atkarīgs no cilvēka vidējās iemaksu algas un sociālās apdrošināšanas (darba) stāža.

Sākot no 2010.gada 1.janvāra līdz 2012.gada 31.decembrim, ir noteikts piešķiramā pabalsta ierobežojums. Ja aprēķinātā bezdarbnieka pabalsta apmērs pārsniedz 11,51 latu dienā, piešķiramā pabalsta maksimālais apmērs dienā ir 11,51 lati + 50% no summas virs 11,51 lata.

Maternitātes pabalsts

Lai kompensētu darbā negūtos ienākumus, kad sieviete aiziet grūtniecības un dzemdību atvaļinājumā, valsts ikvienai sociāli apdrošinātai sievietei piešķir maternitātes pabalstu.

Pabalstu izmaksā divās daļās – par grūtniecības atvaļinājuma 56 vai 70 kalendārajām dienām un dzemdību atvaļinājuma 56 vai 70 kalendārajām dienām.

Piešķirot maternitātes pabalstu, grūtniecības atvaļinājuma 56 un dzemdību atvaļinājuma 56 kalendārās dienas summē, un pabalstu piešķir par kopumā 112 kalendārajām dienām.

Sievietes, kuras grūtniecības uzskaitē stājušās līdz 12. grūtniecības nedēļai un visu grūtniecības laiku saņēmušas medicīnisko aprūpi, var saņemt papildu 14 dienu atvaļinājumu. Tas tiek pievienots grūtniecības atvaļinājumam, tādējādi kopā maternitātes pabalstu valsts piešķir par 70 grūtniecības atvaļinājuma kalendārajām dienām.

14 dienu papildu atvaļinājumu sieviete saņem arī tad, ja grūtniecības, dzemdību vai pēcdzemdību periodā rodas veselības sarežģījumi, kā arī tad, ja piedzimuši divi vai vairāki bērni. Arī šajā gadījumā 14 dienu ilgais papildu atvaļinājums tiek pievienots dzemdību atvaļinājumam un kopā pabalstu piešķir par 70 kalendārajām dzemdību atvaļinājuma dienām.

Maternitātes pabalstu aprēķina 100% apmērā no personas vidējās iemaksu algas. Aprēķinā ņem vērā pēdējo 12 kalendāra mēnešu ienākumus, no kuriem ir veiktas vai bija jāveic sociālās iemaksas, šo periodu beidzot 2 mēnešus pirms mēneša, kurā iestājies apdrošināšanas gadījums (darba ņēmējam), vai ceturksni pirms gada ceturkšņa, kurā iestājies apdrošināšanas gadījums (pašnodarbinātajam).

No 2010.gada 3.novembra līdz 2012.gada 31.decembrim maternitātes pabalsta izmaksai tiks piemērots izmaksājamā apmēra ierobežojums. Ja darbspējas lapa sakarā ar grūtniecību sāksies 2010.gada 3.novembrī vai vēlāk, maternitātes pabalstu piešķirs 80% apmērā no vidējās iemaksu algas un izmaksās šādā apmērā:

- ja piešķirtā pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā būs līdz 11,51 latam (ieskaitot) - piešķirtajā apmērā;
- ja piešķirtā pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā pārsniegs 11,51 latu - par vienu kalendāra dienu izmaksās 11,51 latu un 50 procentus no piešķirtā pabalsta summas, kas vienā kalendāra dienā pārsniegs 11,51 latu;
- personai, kurai pārejoša darba nespēja sakarā ar grūtniecību un dzemdībām būs iestājusies līdz 2010.gada 2.novembrim un nepārtraukti turpināsies pēc 2010.gada 2.novembra, maternitātes pabalstu izmaksās bez apmēra ierobežojuma.

Paternitātes pabalsts

Lai tēvi varētu iesaistīties savu jaundzimušo bērnu aprūpē, viņiem ir iespēja līdz bērna divu mēnešu vecumam izmantot 10 dienu ilgu bērna tēva atvaļinājumu. Sociāli apdrošinātie tēvi, kuri šo atvaļinājumu izmanto, saņem paternitātes pabalstu. Paternitātes pabalsts ir 100% apmērā no tēva vidējās iemaksu algas. To aprēķina, ņemot vērā pēdējo 12 mēnešu ienākumus (analoģiski kā maternitātes pabalstu).

No 2010.gada 3.novembra līdz 2012.gada 31.decembrim paternitātes pabalsta izmaksai tiks piemērots izmaksājamā apmēra ierobežojums. Ja atvaļinājums bērna tēvam sakarā ar bērna piedzimšanu sāksies 2010.gada 3.novembrī vai vēlāk, paternitātes pabalstu piešķirs 80% apmērā no vidējās iemaksu algas un izmaksās sekojoši:

- ja piešķirtā pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā būs līdz 11,51 latam (ieskaitot) - piešķirtajā apmērā;
- ja piešķirtā pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā pārsniegs 11,51 latu - par vienu kalendāra dienu izmaksās 11,51 latu un 50 procentus no piešķirtā pabalsta summas, kas vienā kalendāra dienā pārsniegs 11,51 latu;
- bērna tēvam, kuram atvaļinājums sakarā ar bērna piedzimšanu būs sācies līdz 2010.gada 2.novembrim un nepārtraukti turpināsies pēc 2010.gada 2.novembra, paternitātes pabalstu izmaksās bez apmēra ierobežojuma.

Vecāku pabalsts

2005.gadā tika ieviesta jaukta bērna kopšanas pabalsta sistēma (t.i. nodarbinātām personām, kuras kopj bērnu vecumā līdz vienam gadam, bērna kopšanas pabalsts tika aprēķināts un piešķirts atbilstoši valsts sociālās apdrošināšanas principiem - personas mēneša vidējās iemaksu algas 70 procentu apmērā, bet ne mazāk kā 56 lati mēnesī un ne vairāk kā 392 lati mēnesī, savukārt, nenodarbinātām personām, kuras kopa bērnu vecumā līdz vienam gadam, un personām, kuras kopa bērnu vecumā no 1 – 2 gadu vecumam, izmaksājamais bērna kopšanas pabalsts bija tipisks valsts sociālais pabalsts ar konstantu apmēru) bija pretrunā ar valsts sociālo pabalstu būtību – sniegt universālu valsts atbalstu naudas izmaksu veidā, negatīvi ietekmējot valsts sociālo pabalstu sistēmas viendabīgumu un radot neizpratni bērna kopšanas pabalsta saņēmēju vidū.

Ar mērķi atrisināt šo pretrunu, 2007.gadā veikti grozījumi likumā „Par maternitātes un slimības apdrošināšanu” un Valsts sociālo pabalstu likumā, saskaņā ar kuriem ar 2008.gada 1.janvāri bērna kopšanas pabalsts sociāli apdrošinātām personām, kuras kopj bērnu vecumā līdz gadam, tika aizvietots ar jaunu valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu – vecāku pabalstu.

Vecāku pabalsts, tiesības uz kuru ir noteiktas likumā „Par maternitātes un slimības apdrošināšanu”, sākot ar 2008.gada 1.janvāri, aizstāja Valsts sociālo pabalstu likumā noteikto bērna kopšanas pabalstu sociāli apdrošinātām personām, kuras kopj bērnu vecumā līdz vienam gadam. Šo pabalstu piešķirta 70 procentu apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās iemaksu algas, bet ne mazāk kā 70 procentu apmērā no vecāku pabalsta pieprasīšanas dienā spēkā esošā valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta divkārsa apmēra (63 lati mēnesī). **Vecāku pabalsts izmaksājams no speciālā budžeta līdzekļiem, nemainot sociālo iemaksu likmi.**

Sākotnēji vecāku pabalstu piešķir neatkarīgi no personas nodarbinātības fakta bērna kopšanas laikā, t.i., neatkarīgi no tā, vai minētās personas atrodas bērna kopšanas atvaļinājumā, vai arī attiecīgajā bērna kopšanas periodā turpina strādāt.

2009.gadā tika izstrādāti un pieņemti grozījumi likumā „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009.gada līdz 2012.gadam”, kas paredz, ka no 2009.gada 1.jūlija tie vecāku pabalsta saņēmēji, kuri bērna kopšanas laikā neatrodas bērna kopšanas atvaļinājumā, bet strādā vai gūst ienākumus kā pašnodarbinātie, kopjot līdz 2010.gada 2.maijam dzimušu bērnu, vecāku pabalstu saņem 50% apmērā no piešķirtā vecāku pabalsta, bet par bērniem, kuri dzimuši no 2010.gada 3.maija, šādas nodarbinātas personas vecāku pabalstu saņemt nevarēs.

Pārejas periodā pabalstu aprēķina no iemaksu algas par 12 mēnešu periodu, šo periodu beidzot trīs kalendāros mēnešus pirms mēneša, kurā bērns piedzimis (darba ņēmējam), vai šo periodu beidzot trīs kalendāra mēnešus pirms gada ceturkšņa, kurā bērns piedzimis (pašnodarbinātajam).

Ar 2010.gada 1.novembri vidējo iemaksu algu, vecāku pabalsta apmēra noteikšanai, aprēķinās par 12 kalendāro mēnešu periodu, šo periodu beidzot divus mēnešus pirms mēneša, kurā iestājies apdrošināšanas gadījums (darba ņēmējam), vai ceturksni pirms gada ceturkšņa, kurā iestājies apdrošināšanas gadījums (pašnodarbinātajam).

Līdz 2012.gada 31.decembrim personai, kura atrodas bērna kopšanas atvaļinājumā vai bērna kopšanas dēļ negūst ienākumus kā pašnodarbinātais, par laika periodā pēc 2010.gada 2.novembra dzimuša bērna kopšanu, piešķirtajam vecāku pabalstam tiks piemērots izmaksājamā apmēra ierobežojums, t.i., piešķirto vecāku pabalstu izmaksās 11,51 latu dienā, kā arī 50% no piešķirtās pabalsta summas, kura pārsniegs 11,51 latus vienā kalendāra dienā.

Slimības pabalsts

Lai personai kompensētu darbā negūtos ienākumus slimības gadījumā, valsts piešķir un izmaksā slimības pabalstu.

Slimības pabalstu var saņemt:

- darba ņēmējs;
- pašnodarbinātais, kurš veicis sociālās iemaksas;
- pašnodarbinātā laulātais, kurš brīvprātīgi pievienojies sociālajai apdrošināšanai.

Slimības pabalstu piešķir un izmaksā par laiku no darba nespējas 11.dienas līdz darbspēju atgūšanas dienai, bet ne ilgāku par 26 nedēļām, skaitot no darba nespējas pirmās dienas, ja darba nespēja ir nepārtraukta, vai ne ilgāku par 52 nedēļām triju gadu periodā, ja darba nespēja atkārtojas ar pārtraukumiem.

Par darba nespējas periodu no otrās līdz 10. kalendārajai dienai (izņemot darba nespēju, kas saistīta ar grūtniecību un dzemdībām un slima bērna kopšanu) darba devējs izmaksā darba ņēmējam no saviem līdzekļiem slimības naudu ne mazāk kā 75 procentu apmērā no vidējās izpeļņas par otro un trešo darba nespējas dienu un ne mazāk kā 80 procentu apmērā - par laiku no ceturtās darba nespējas dienas.

Līdz 14 gadus veca slima bērna kopšanas gadījumā slimības pabalstu piešķir un izmaksā par darba nespējas laiku no 1. - 14. dienai un no 15. - 21. dienai, ja bērns darbnespējas periodā ir kopts arī stacionārā.

Pamatojoties uz Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu komisijas (VDEĀK) atzinumu, slimības pabalstu, ja tas nepieciešams pilnvērtīgas ārstēšanas nodrošināšanai, piešķir un izmaksā arī par nepārtrauktas darba nespējas periodu, kas turpinās pēc 26 nedēļām, bet ne ilgāku par 52 nedēļām, skaitot no darba nespējas pirmās dienas.

Personai, kurai saskaņā ar Ministru kabineta noteiktajā kārtībā izsniegtu darbnespējas lapu tiesības uz slimības pabalstu ir radušās līdz 2009.gada 30.jūnijam un darba nespējas periods nepārtraukti turpinās pēc 2009.gada 1.jūlija, slimības pabalstu piešķir un izmaksā līdz

darba nespējas perioda beigām, bet ne ilgāk par 52 nedēļām, skaitot no darba nespējas pirmās dienas, vai ne ilgāk par 78 nedēļām triju gadu periodā, ja darba nespēja atkārtojusies ar pārtraukumiem.

No 2010.gada 1.janvāra piešķirto slimības pabalstu izmaksā šādā apmērā:

- ja piešķirtā pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā ir līdz 11,51 latam (ieskaitot) - piešķirtajā apmērā;
- ja piešķirtā pabalsta apmērs vienā kalendāra dienā pārsniedz 11,51 latu - par vienu kalendāra dienu izmaksā 11,51 latu un 50 procentus no piešķirtā pabalsta summas, kas vienā kalendāra dienā pārsniedz 11,51 latu;
- personai, kurai pārejoša darba nespēja ir iestājusies līdz 2009.gada 31.decembrim un nepārtraukti turpinās pēc 2010.gada 1.janvāra, slimības pabalstu izmaksā kā līdz šim - bez apmēra ierobežojuma.

Apbedīšanas pabalsti

Valsts piešķir apbedīšanas pabalstu:

- sociāli apdrošinātai personai tā apgādībā bijuša ģimenes locekļa nāves gadījumā;
- ģimenes loceklim vai cilvēkam, kurš faktiski uzņēmies apbedīšanu, ja mirusi sociāli apdrošinātā persona, bezdarbnieks, pensijas saņēmējs.

Apbedīšanas pabalsta apmērs noteiktos gadījumos ir šāds:

- apdrošinātās personas nāves gadījumā – mirušās apdrošinātās personas mēneša vidējās iemaksu algas divkārtšā apmērā;
- bezdarbnieka pabalsta saņēmēja nāves gadījumā – valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta trīskāršā apmērā²;
- apdrošinātās personas apgādībā bijuša ģimenes locekļa nāves gadījumā – valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta trīskāršā apmērā;
- pensijas saņēmēja nāves gadījumā – mirušā divu mēnešu pensiju apmērā.

5. Atlīdzības sakarā ar nelaiemes gadījumu darbā un arodslimību

Atlīdzība par darbspēju zaudējumu

Tiesības saņemt apdrošināšanas atlīdzību par darbspēju zaudējumu ir sociāli apdrošinātai personai, kurai sakarā ar nelaiemes gadījumu darbā vai arodslimību iestājies darbspēju zaudējums.

Atlīdzību piešķir saskaņā ar likumu „Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaiemes gadījumiem darbā un arodslimībām” (spēkā no 1997.gada 1.janvāra).

Tiesības uz apdrošināšanas atlīdzību arodslimības dēļ ir personai, kura pēc 1997.gada 1. janvāra ir bijusi apdrošināta pret nelaiemes gadījumiem darbā un arodslimībām vismaz 3 gadus.

Atlīdzības par darbspēju zaudējumu apmērs ir atkarīgs no personas vidējās iemaksu algas, ko nosaka par divpadsmit mēnešu periodu (izlaižot divus mēnešus pirms mēneša, kurā noticis darba negadījums vai konstatēta arodslimība).

Atlīdzību par darbspēju zaudējumu aprēķina pēc formulas:

$$A = (V_m \times I_z) / 100, \text{ kur}$$

A - atlīdzība par darbspēju zaudējumu;

V_m - apdrošinātās personas mēneša vidējā iemaksu alga;

² 2010.gadā valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta apmērs ir 45 lati, invalīdiem kopš bērnības – 75 lati. LR Labklājības ministrija. Publiskā diskusija „Sociālās apdrošināšanas sistēmas īstermiņa un ilgtermiņa problēmas un risinājumi”. Rīgā, 2010.gada 10.maijā.

Iz - atlīdzība par darbspēju zaudējumu (procentos).

Atlīdzība par darbspēju zaudējumu tiek noteikta, ņemot vērā darbspēju zaudējumu (procentos) un tam atbilstošo atlīdzību par darbspēju zaudējumu (procentos) saskaņā ar tabulu:

Darbspēju zaudējums (procentos)	Atlīdzība par darbspēju zaudējumu (procentos)
100	80
90-99	75
80-89	70
70-79	65
60-69	60
50-59	55
40-49	50
30-39	45
25-29	35

No 2009.gada 1.jūlija personām, kurām piešķirta izdienas pensija vai vecuma pensija, nosaka, ka, ja vecuma pensijas apmērs nesasniedz atlīdzības par darbspēju zaudējumu apmēru, personai izmaksā starpību starp atlīdzības par darbspēju zaudējumu apmēru un vecuma pensijas apmēru, bet, ja vecuma pensijas apmērs ir vienāds ar atlīdzības par darbspēju zaudējumu apmēru vai to pārsniedz, atlīdzības izmaksu pārtrauc. Lai nodrošinātu tiesiskās paļāvības principa ievērošanu: atlīdzības par darbspēju zaudējumu saņēmējam, kuram līdz 2009.gada 30.jūnijam piešķirta izdienas pensija vai valsts vecuma pensija, līdz minētajam datumam piešķirto atlīdzību par darbspēju zaudējumu līdzšinējā apmērā turpina izmaksāt lēmumā par pakalpojuma piešķiršanu, pārrēķināšanu vai izmaksas termiņa pagarināšanu noteikto laiku.

No 2010.gada 1.janvāra atlīdzību par darbspēju zaudējumu vairs nepiešķir personām, kurām darbspēju zaudējums ir no 10 līdz 24 %. Personām, kurām atlīdzības ir piešķirtas līdz 2010.gada 1.janvārim, piešķirto atlīdzību par darbspēju zaudējumu turpina izmaksāt lēmumā par pakalpojuma piešķiršanu, pārrēķināšanu vai izmaksas termiņa pagarināšanu noteikto laiku.

No 2010.gada 1.janvāra atlīdzību par darbspēju zaudējumu pārtrauc uz laiku, kad persona saņem bezdarbnieka pabalstu.

Atlīdzība par apgādnieka zaudējumu

Apdrošinātās personas nāves gadījumā tiesības uz atlīdzību ir darba nespējīgiem ģimenes locekļiem, kuri ir bijuši mirušā apgādībā.

Atlīdzību piešķir saskaņā ar likumu „Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām” (spēkā no 1997.gada 1.janvāra).

Tiesības uz apdrošināšanas atlīdzību nelaimes gadījuma vai arodslimības dēļ ir personai, kura pēc 1997 .gada 1. janvāra ir bijusi apdrošināta pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām vismaz 3 gadus.

Atlīdzības par apgādnieka zaudējumu apmērs atkarīgs no apgādājamo skaita un vidējās iemaksu algas. Personas vidējo iemaksu algu nosaka par divpadsmit mēnešu periodu (izlaižot divus mēnešus pirms mēneša, kurā noticis darba negadījums vai konstatēta arodslimība).

Atlīdzība par papildu izdevumiem, kas saistīti ar ārstēšanos un medicīnisko rehabilitāciju, personas aprūpi, tehnisko palīgīdzekļu iegādi un remontu, ceļa izdevumiem, apmeklējot ārstu.

No speciālā budžeta tiek kompensēti apdrošinātajai personai papildu izdevumi, kas radušies sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību, atlīdzināti protezēšanas izdevumi, pavadoņa apmaksā un ārstniecības iestāžu apmeklēšanai paredzētie ceļa izdevumi, tehnisko palīgīdzekļu iegādes un to remonta izdevumi, kā arī apmaksāti personas izdevumi par ārstēšanu, aprūpi, medicīnisko un profesionālo rehabilitāciju, ja šie izdevumi netiek segti no veselības aprūpes pakalpojumu minimuma vai sociālās palīdzības valsts programmas.

Kaitējuma atlīdzība

Tiesības saņemt kaitējuma atlīdzību sakarā ar nelaimes gadījumu darbā vai arodslimību (līdz 01.01.1997.) ir:

- ja persona cietusi darba negadījumā vai tai konstatēta arodslimība līdz 1997. gada 1. janvārim – līdz likuma Par obligāto sociālo apdrošināšanu pret nelaimes gadījumiem darbā un arodslimībām spēkā stāšanās laikam;
- ja arodslimība konstatēta pēc minētā termiņa, bet persona vairs nav darba attiecībās (nav uzskatāma par sociāli apdrošināto).

Pienākums maksāt kaitējuma atlīdzību ir darba devējam vai viņa tiesību un saistību pārņēmējam.

Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūra pārņem kaitējuma atlīdzības izmaksas no darba devēja, ja:

- darba devēja darbība tiek izbeigta un kaitējuma atlīdzības summa par trim gadiem uz priekšu tiek pārskaitīta speciālajā budžetā;
- darba devējs tiek pasludināts par maksātnespējīgu un kaitējuma atlīdzības summa par četriem gadiem uz priekšu tiek pārskaitīta speciālajā budžetā;
- tiesā konstatēts juridiskais fakts, ka darba devējs, kurš atbildīgs par darbā nodarīto kaitējumu, neeksistē (izslēgts no Uzņēmumu reģistra).

Uzņēmuma likvidācijas vai maksātnespējas gadījumā visus ar kaitējuma atlīdzināšanu saistītos dokumentus darba devējs vai maksātnespējīgā uzņēmuma administrators nodod Valsts sociālās apdrošināšanas aģentūrai pēc kaitējuma atlīdzības summas pārskaitīšanas speciālajā budžetā.

Kaitējuma atlīdzības apmērs ir atkarīgs no aprēķinātās invaliditātes pensijas. Ja noteikti tikai darbspēju zaudējuma procenti un nav piešķirta invaliditāte, kaitējuma atlīdzība ir atkarīga no valstī noteiktā valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta.

6. Priekšlikumi problēmas risināšanai:

1) pensionēšanās vecuma pakāpeniska paaugstināšana, sākot no 2016.gada, ik gadu to paaugstinot par pusgadu un 2021.gadā sasniedzot 65 gadus. Tādējādi tiks veicināta iedzīvotāju aktīva novecošanās, ilgāka atrašanās darba tirgū, pagarinot darba mūžu un mazinot gan demogrāfisko, gan sistēmas noslodzi ar pensijas vecuma iedzīvotājiem, gan arī veicinot lielāku ienākumu atvietošanas līmeni, aizejot pensijā;

2) kvalifikācijas perioda (sociālās apdrošināšanas stāža) palielināšana no 10 līdz 15 (vai vairāk) gadiem, lai noteiktu tiesības uz valsts vecuma pensiju, sākot no 2016.gada, veicinot iedzīvotājus godīgi veikt sociālās iemaksas un tādējādi veicinot ēnu ekonomikas mazināšanu;

3) ar sociālajām iemaksām nesegto pakalpojumu (pasākumi, kas ieviesti esošās sociālo iemaksu likmes ietvaros) izmaksas avota pārstrukturizēšana uz valsts pamatbudžetu ar 2011.gada 1.janvāri, tādējādi atbrīvojot sociālās apdrošināšanas sistēmu un tai skaitā pensiju sistēmu no papildus izdevumiem, kuri nepārdomāti veidojušies iepriekšējos – straujas ekonomiskās attīstības gados un ir nopietns drauds sistēmas ilgtspējai;

4) izdienas pensiju vecuma paaugstināšana;

5) piemaksu pie vecuma un invaliditātes pensijām piešķiršanas pārtraukšana jaunpiešķirtajām pensijām, sākot no 2012.gada 1.janvāra;

6) pāreja uz pensiju kapitāla uzskaiti un uzkrāšanu, vadoties no faktiski veiktajām sociālajām iemaksām gan 1. gan 2. pensiju līmenī un dalībnieka līdzdalības 2. pensiju līmeņa shēmā pārtraukšana vienlaikus ar 1. līmeņa pensijas piešķiršanu;

7) pensiju indeksācijas iesaldēšana līdz 2016.gadam vai ilgāk atkarībā no inflācijas rādītājiem valstī;

8) priekšlaicīgās pensionēšanās iespējas pēc 2012.gada nepagarināšana (likumā „Par valsts pensijām” noteikta priekšlaicīgās pensionēšanās pārtraukšana, sākot ar 2012.gada 1.janvāri);

9) atteikšanās no pensiju ar atvieglotiem noteikumiem piešķiršanas (jaunpiešķirtajām), sākot no 2012.gada.